

แนวคิดการจัดการภูมิปัญญาวิถีครามวิถีภูไท

The Wisdom Management Concept of the Indigoand Phu Tai Way of Life

นิมมวล จันทรกุล, เกวลี อ่อนเรือง
สศ.ดร.สัญญา เคนาภูมิ**

บทคัดย่อ

การจัดการความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในตัวบุคคลหรือเอกสารมาสู่องค์ความรู้ที่เป็นระบบ โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาช่วยในการพัฒนาความรู้เพื่อให้ชุมชนสามารถเข้าถึงพัฒนาตนเองให้ และประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองและมีวิถีชีวิตที่พึ่งตนเองคล้อยกับบริบทในท้องถิ่น ชุมชนจึงจำเป็นต้องการจัดการความรู้ที่มาจาก“ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จากผู้รู้ในชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือปราชญ์ชาวบ้านรวมถึงความรู้ยังแฝงอยู่ในวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อโดยเฉพะอย่างยิ่งความเป็นครามกับความเป็นภูไทเป็นสิ่งคู่กันมาเป็นเวลายาวนานซึ่งความรู้เหล่านี้สมควรได้รับการส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือถ่ายทอดเพื่อไม่ให้อายุหายไป การจัดการความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงควรได้รับการพัฒนาให้เกิดคุณค่าต่อภาคส่วนอื่นอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: แนวคิดการจัดการ, ภูมิปัญญา, วิถีคราม, วิถีภูไท

Abstract

Knowledge management according to local knowledge which is a compilation of knowledge that exists in the local papers, which are scattered in a person or to a body of knowledge by using the information technology for helping the development of knowledge for the community to access, develop their own ,and applications to work

* นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

** อาจารย์คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

effectively. These would read to community has the ability to be self-reliant and have a good life in the local context. Thus, the community need to take the knowledge management from local knowledge of the community, the elders, or village philosophers including the knowledge also latent in the lifestyle, customs, culture, traditions and beliefs, especially the indigo and the Phu Tai being which is a couple for a long time. This knowledge was deserved to promotion for exchanging in order to be lost. There, the Knowledge management on local knowledge should be developed that are of value to other sectors continued.

Keywords: Concept management, The wisdom, Indigo, Phu TaiWay of Life

๑. บทนำ

ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นคือ “ความเข้มแข็งทางปัญญา” กระบวนการสร้างปัญญาหรือการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญ ชุมชนท้องถิ่นเองได้ส่งสมมุติปัญญาท้องถิ่น ความรู้เพื่อการดำรงชีพไว้มากมาย สมมุติปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงผ่านกระบวนการตรวจสอบ ใช้ประโยชน์ และเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัยอยู่ตลอดเวลา ความรู้ที่มีลักษณะเป็นพลวัตเหล่านี้อยู่ในตัวคนมากกว่าอยู่ในตำรา^๑ ดังนั้น แนวคิดการจัดการความรู้ที่ให้ความสำคัญกับความรู้ฝังลึกในตัวคน (Tacit Knowledge) และได้สร้างเครื่องมือที่ทรงพลังในการทำให้ความรู้เหล่านี้ไหลเวียนถ่ายเทออกมา ถูกตีความ ยกย่อง และถูกนำไปใช้ให้เหมาะสมกับบริบทอื่นๆ ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นความรู้

ในตัวคน (Tacit Knowledge) กับความรู้ในตำรา (Explicit Knowledge) มีความแตกต่างกันโดยพื้นฐาน ความรู้ในตำรา หมายถึง ความรู้ที่มีผู้บันทึกความรู้ที่ได้จากการวิจัยสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมา ส่วนความรู้ในตัวคน หมายถึง ความรู้ความชำนาญที่มีอยู่ในตัวคนแต่ละคนที่ได้จากประสบการณ์ชีวิตและการทำงาน ซึ่งคนทุกคนมีความรู้ในตัว บางอย่างก็แจ่มชัดบางอย่างก็ซ่อนเร้นจนแม้แต่ตัวเองก็ไม่รู้ว่าตัวเองมีความรู้ อาจจะเป็นเรื่องอะไรก็ได้ เช่น การทำไร่ทำนา การทำกับข้าวทำขนม ช่างปลูกบ้าน หมอทำขวัญ ฯลฯ ความรู้ในตัวคนได้มาจากวิถีชีวิตจริงสอดคล้องและมีประโยชน์ต่อชีวิต และวิถีชีวิตร่วมกันเป็นความรู้เชิงวัฒนธรรม หากมีการเคารพความรู้ในตัวคน คนทุกคนจะกลายเป็นคนมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีศักยภาพ ก็จะทำให้มีความสุขและสร้างสรรค์อย่างยิ่ง^๒

๑ ทรงพล เจตนาวณิชย์, **โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข** : ภาคกลาง : รายงานฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), ๒๕๔๘).

๒ ประเวศ วะสี, **การจัดการความรู้ : กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพ เสรีภาพและความสุข**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘).

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มคนเฉพาะบริบทท้องถิ่นนั้นๆเกิดจากการสังสมประสบการณ์ที่เรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่นผ่านกระบวนการเลือกสรรภูมิปัญญาที่ดีมีคุณภาพ เก็บไว้ และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นทักษะความชำนาญที่นำมาปรับปรุงแก้ไข และพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยได้อย่างเหมาะสม พ.ศ. ๒๕๔๙ เมื่อ ๑๐ ปีที่ผ่านมา^๓ วิถีชีวิตของคนให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัยสามารถสืบทอดพัฒนาต่อไปได้อย่างไม่มีสิ้นสุดในช่วงระยะเวลาประมาณ ๒ ทศวรรษที่ผ่านมาพบว่าได้มีกระแสความสนใจเกี่ยวกับบทบาทของภูมิปัญญาไทยในการพัฒนาสังคมมากขึ้นทั้งจากหน่วยงานภาครัฐเอกชนองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชุมชนเนื่องจากภูมิปัญญาไทยมีความหลากหลายเกี่ยวข้องกับทุกมิติในสังคมและในสังคมทุกวันนี้สิ่งสำคัญที่สุดไม่ใช่ทรัพยากรแรงงานเงินแต่เป็นความรู้ยุคนี้เป็นยุคสังคมความรู้^๔

การนำวิธีการจัดการความรู้ มาใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีความเกี่ยวข้องกับการรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นซึ่งกระจุกกระจายอยู่ในตัวบุคคลหรือเอกสาร มาพัฒนาให้เป็นระบบโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาช่วยในการพัฒนาคลังความรู้ในการรวบรวม จัดเก็บ เพื่อให้ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงความรู้ และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้งปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความสามารถ

ในการประกอบอาชีพและมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ในระดับชาวบ้านนั้น การจัดการความรู้ที่มาจาก “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” นับเป็นเรื่องที่ควรให้ความสำคัญเพราะความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่ได้มาจาก “การสังเกต” และ “ทดลอง” มาเป็นเวลานานจากผู้รู้ในชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือปราชญ์ชาวบ้าน นอกจากนี้ ความรู้ดังกล่าวยังแฝงวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อซึ่งความรู้เหล่านี้ควรส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือถ่ายทอดเพื่อไม่ให้สูญหายไป อีกทั้งหากมีการจัดการความรู้ในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ดีพอแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายๆ อย่าง ยังสามารถพัฒนาไปสู่ความรู้ที่มีคุณค่าต่อภาคส่วนอื่นๆ อีกด้วยในที่สุด

ฝ้าย้อมครามเป็นผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้รับการยอมรับและเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีสีสันทนถาวรและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ผลิตภัณฑ์ฝ้าย้อมคราม ลักษณะเป็นผ้าฝ้าย้อมด้วยสีครามที่ได้จากต้นครามธรรมชาติ ทนทานต่อการซัก สีครามที่ได้จากธรรมชาติ นำมาเปลี่ยนคุณสมบัติให้เป็นสีที่ละลายน้ำได้ตามกรรมวิธีโบราณ โดยไม่ใช้สารเคมี ย้อมเย็นโดยการจุ่มลงในหม้อครามหลายๆ ครั้งจนกว่าจะได้สีเข้มตามความต้องการ จึงทำให้สีไม่ตก และเส้นใยมีความเหนียวทนทานกว่าการย้อมโดยการต้ม

^๓ จารุวรรณ ธรรมวัตร, *ภูมิปัญญาอีสาน*, (อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๔๒).

^๔ ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย”, *วารสารวัฒนธรรมไทย*, ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๔ (เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๔๒) : หน้า ๗-๑๗.

ปัจจุบันผ้าย้อมครามคุณภาพปานกลาง และคุณภาพต่ำอยู่จำนวนมากเพราะกระบวนการ ซักซ้อนและใช้เวลานาน และผ้าย้อมครามมีราคา สูงกว่าผ้าย้อมสีธรรมชาติอื่นๆ จะเห็นว่าชาวบ้าน ส่วนใหญ่เลิกทอผ้าไว้ใช้เอง และหันมาใช้ผ้าที่ผลิต จากโรงงานอุตสาหกรรมแทน ภูมิปัญญาท้องถิ่น การทอผ้าย้อมครามหายจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่น หนึ่ง ชุมชนควรหันมาวิเคราะห์สภาพปัญหาในการ ผลิตผ้าย้อมครามของตน และร่วมมือหาทางแก้ ปัญหา โดยการรวมกลุ่มกันฟื้นฟูให้สิ่งนี้กลายเป็น ผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้านที่จะใช้เลี้ยงคนหมู่บ้านให้อยู่ ได้อย่างพอเพียงการจัดการภูมิปัญญาวิถีครามวิถีภู ไหม้การสืบสานการทอผ้าย้อมคราม ที่โดดเด่น มี คุณภาพและมีลวดลายที่ได้รับความนิยมจากผู้ ที่ สนใจเป็นอย่างมาก ซึ่งการสืบทอดความรู้ในการ ทอผ้าย้อมครามของบ้านโนนสะอาดใช้การ ถ่ายทอดโดยการบอกเล่าจากผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้รู้บอก เล่าให้ฟัง และเน้นการปฏิบัติตาม กระบวนการ ถ่ายทอดความรู้การผลิตและการทอผ้าย้อมคราม ในด้านเนื้อหา การถ่ายทอดยังไม่มีการบินทักเป็น ลายลักษณ์อักษร ขาดการบินทักกระบวนการที่ เป็นระบบ ซึ่งพบว่าถ้าผู้ถ่ายทอดเสียชีวิตและไม่มีการ สืบทอดความรู้ที่ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ อาจเกิดการสูญหายไป นอกจากนี้เพื่อสนับสนุน

การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในธรรมชาติ ลดปัญหาสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมให้ชาวบ้านอนุรักษ์งานฝีมือพื้น บ้านซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงถึงศิลป วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา แต่กำลังจะถูกกลืนหายไป จากคนรุ่นหลัง รวมทั้งเพื่อเป็นการปลูกฝังให้เยาวชน ในท้องถิ่นรักและหวงแหนธรรมชาติ มีส่วนร่วมใน การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการความรู้ จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

ผู้ศึกษาได้เสนอแนวคิดในการจัดการความ รู้จากภูมิปัญญาที่มีในท้องถิ่นนั้น คือ การทอผ้าย้อม คราม ซึ่งเป็นวิถีของคนภูไทรวมไปถึงกระบวนการ ผลิตเนื้อคราม โดยรวบรวมลวดลายต่างๆ ของผ้า ย้อมคราม ผ่านความร่วมมือของชาวบ้าน โดยวิธี การศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง^๕ ผสม ผสานกับการศึกษาปรากฏการณ์ด้วยหลักการ ทฤษฎีจากฐานราก^๖ จากนั้นจึงได้นำเสนอรูปแบบ การจัดการภูมิปัญญาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มเกิดการ ดำรงไว้ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าย้อมคราม ที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยการสร้างกรอบแนวคิดเชิง ทฤษฎีด้วยการคิดเชิงเหตุผล^๗ ซึ่งชุมชนสามารถนำ ไปปรับใช้ในการพัฒนาอาชีพในชุมชนผ่านแนวคิด การจัดการภูมิปัญญาวิถีครามวิถีภูไทต่อไปได้อย่าง ยั่งยืน

^๕ สัญญา เคนาภูมิ, “การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยเชิงปริมาณทางรัฐประศาสนศาสตร์จากการทบทวน วรรณกรรม”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๗).

^๖ สัญญา เคนาภูมิ, “การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยโดยใช้ทฤษฎีจากฐานราก”, วารสารวิจัยและพัฒนา โดยองกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๘).

^๗ สัญญา เคนาภูมิ, “การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยทางรัฐประศาสนศาสตร์โดยการคิดเชิงเหตุผล”, ราชภัฏ เพชรบูรณ์สาร สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๗).

๒. ประวัติความเป็นมา

วิถีคราม : ครามเป็นพืชที่คนรู้จัก มากกว่า ๖,๐๐๐ ปี นำมาย้อมสีผ้า ให้สีน้ำเงิน เรียกว่า สีคราม คนอีสานทั่วไปเรียกว่า ผ้าหม้อนิล ภาคเหนือเรียกหม้อฮ่อม เพราะผ้าย้อมครามจะให้น้ำเงินจนถึงสีดำคือสีนิล นิยมใช้โดยทั่วไปในกลุ่มคนพื้นเมือง เช่น ไทยลื้อ ไทยแดง ไทยดำ ไทยขาว ภูไท กะเลิง ไช่ ไทยพวน ที่อยู่ในประเทศลาว, เขมร, เวียดนาม, จีน ฯลฯ ก็มีกระบวนการทอผ้าย้อมครามประจำชนเผ่าพื้นเมือง อาจมีส่วนประกอบที่มาจากภูมิปัญญาที่ต่างกันบ้างเป็นธรรมดาความเป็นของสากลจริงๆ ผ้าย้อมครามมีคุณสมบัติเด่นคือ ใส่แล้วจะรู้สึกเย็นมีกลิ่นหอม สบายตัวไม่ร้อนอบอ้าว เนื่องจากผ้าย้อมครามมีฉนวนกันความร้อนได้เป็นอย่างดี สามารถป้องกันรังสีอัลตราไวโอเล็ต (ยูวี) กับผิวผู้สวมใส่

วิถีภูไท : วิถีภูไทประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ภูไท บันทึกครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ ได้กวาดต้อนภูไทเมืองวัง อยู่ลาวตอนกลาง มาอยู่ภาคอีสานของไทย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๙ (๑๘๐ปี) ที่แล้วและได้กระจายไปอยู่ในจังหวัดต่างๆ เช่น กาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันกลุ่มไทอื่นๆก็ถูกกวาดต้อนตามกันมาในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน โดยทหารสยาม เช่น ไตดำ (ลาวโซ่ง) พวนลาวเวียงจันทร์ และกระจายกันอยู่เกือบทุกภาคของไทย ในสมัยโบราณไม่เน้นให้ผู้หญิงเรียนหนังสือเพื่อการบริหารบ้านเมืองแต่จะศึกษาการบ้านการเรือนเพื่อสนับสนุนและต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองตามบริบทจารีตโบราณ หญิงต้องอยู่บ้านปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม จนมีทักษะ

ความชำนาญในกระบวนการทอผ้า ทุกระดับ ตั้งแต่นั้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ การเข้าวัดทำบุญ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ถือเป็นกุศลอันสูงสุดแต่บวชพระไม่ได้เหมือนผู้ชาย จึงทอผ้าห่อคัมภีร์ (ใบลาน) และนำเส้นผมถักเป็นสายมัดคัมภีร์เพื่อหวังในผลบุญในสัมปรายภพต่อไปกลุ่มทอผ้าย้อมครามที่รับการสืบทอดและยังมีคนกล่าวถึงมากที่สุดอยู่ที่จังหวัดสกลนคร ในกลุ่มคนภูไท อำเภอพรรณนานิคม

๓. วิวัฒนาการของคราม

ไทยรับอิทธิพลจากครามเคมีหรือสีสังเคราะห์เข้ามาจำหน่ายได้รับความนิยมทันทีเพราะใช้ง่ายและสะดวกมากกว่าการย้อมสีธรรมชาติ ทำให้ความรู้เรื่องการย้อมครามได้เลือนหายไปเกือบหมดแล้ว คนทำครามอายุมากขึ้น หม้อคราม อุปกรณ์เก่าๆ ก็ถูกทิ้งร้างไปหมดแล้ว พันธุ์ครามหายากผลจากใช้สีสังเคราะห์ย้อมผ้านานหลายปีจึงเกิดการสะสมสารโลหะหนักโดยไม่รู้ตัว จนมีอาการแพ้ตามผิวหนัง และมีผู้ใช้สีสังเคราะห์ป่วย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ทั่วโลกพบปัญหา สีย้อมผ้าส่วนใหญ่เป็นออกไซด์ของโลหะหนัก จากสารเคมีสังเคราะห์โลหะหนักหลายชนิดเป็นสารก่อมะเร็งทำให้เกิดมลพิษกับสิ่งแวดล้อม มีผู้เสียชีวิต จากมะเร็ง จำนวนมาก จึงเริ่มหันกลับมาหาสีธรรมชาติ เช่นเดิม ช่วงนิยมใช้สีเคมีในประเทศไทยมีคนรู้วิธีย้อมอยู่น้อยลงเหลือไม่กี่คน จังหวัดสกลนครมีองค์ความรู้การย้อมครามที่สูญหายไปนานเกือบร้อยปี ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งฟื้นฟูองค์ความรู้คืนมาจากคนเฒ่าคนแก่ที่เคยทำคราม คิดค้นพัฒนาสูตร

ก่อนหม้อย้อมผ้าครามธรรมชาติได้เป็นผลสำเร็จ ชาวบ้านพูดถึงการทำสีครามและย้อมผ้าครามว่า เป็นเรื่องลึกลับซับซ้อนเหมือนไสยศาสตร์ ที่อยู่เหนือการควบคุม เป็นศาสตร์และศิลป์แห่งการสัมผัสอย่างแท้จริง เพราะไม่มีสูตรแน่นอนตายตัว ต้องอาศัยการสังเกตทั้งดู ดม ชิม ด้วยความชำนาญเท่านั้น ขั้นตอนการทำสีครามและย้อมผ้าครามมีรายละเอียดซับซ้อน ต้องดูแลอย่างใกล้ชิด ชาวอีสานถึงกับเปรียบเทียบเปรยการดูแลหม้อครามว่า “เป็นยิ่งกว่าการดูแลลูกและสามี” เลยทีเดียวแค่กระบวนการทำเนื้อครามก็กินเวลามากอยู่ เริ่มจากตัดใบครามที่แก่จัดมามัดเป็นกำ แช่น้ำในหม้อนิลคืนหนึ่งก็จะได้น้ำสีน้ำเงิน เดิมปุนขาวแล้วตีจนน้ำในหม้อเปลี่ยนเป็นสีเขียวอมเหลือง พักไว้หนึ่งคืนก็จะได้น้ำครามที่ตกตะกอนอยู่ก้นหม้อขั้นตอน “ก่อนหม้อนิล” โดยนำวัตถุดิบหลักๆ สามชนิด คือ เนื้อคราม ปุนขาว และน้ำขี้เถ้ามาผสมกัน ตามสูตรก่อนหม้อแต่ละบ้าน หลังจากนั้นต้อง “โจกคราม” ทุกวันตักน้ำในหม้อคราม ขึ้นสูงเหนือปากหม้อ ๑ ฟุต แล้วเทกลับลงไปหม้อ ทำเช่นนี้ซ้ำกันหลายๆ ครั้ง ทุกเช้าเย็น จนครามเริ่มเปลี่ยนจากสีน้ำเงินเป็นเขียวใส ฟองเป็นสีน้ำเงินเข้มเป็นเงา กว่าจะได้สีครามเอาไปย้อมผ้า หรือ “หม้อนิลมา” นั้น ก็ต้องใช้เวลาสองสามสัปดาห์จึงใช้ย้อมผ้าครามได้การย้อมสีครามหรือ “ย้อมหม้อนิล” ทำได้เพียงวันละสองครั้งเช้าและเย็น ทุกครั้งที่ย้อมเสร็จ ต้องทิ้งหม้อนิลไว้ ๗-๘ ชั่วโมงจึงจะย้อมครั้งต่อไปได้ หม้อนิลแต่ละใบย้อมผ้าได้ครั้งละ ๑-๒ ไร่เท่านั้น เหตุนี้เอง จึงมีหม้อนิลสำรองหลายหม้อ ชาวอีสานนิยมใช้ผ้าย้อมคราม เพราะสีครามจะเกาะผ้าได้ดี

หม้อนิลหม้อเป็นปัญหาสำคัญของการย้อมคราม คือ จู่ๆ สีครามที่เคยย้อมอยู่ กลับย้อมไม่ติด ไม่ให้สีครามอีก ย้อมยังไงก็ไม่ติด หาสาเหตุไม่ได้ ชาวอีสานมีคำเปรียบเปรยลูกชายที่หนีไปเที่ยวโดยไม่บอกไม่กล่าว ว่า “มันหายไปยุ่งกับหม้อนิลหม้อนี้ เตี้ยมันก็กลับมา” ผู้เชี่ยวชาญจะแก้ปัญหานี้โดยการชิมรส แล้วเติมน้ำขี้เถ้าหรือน้ำมะขามเปียกให้ได้สัดส่วน ทั้งไว้ ๗-๘ ชั่วโมง ถ้าหม้อนิลมาแล้วก็ย้อมได้การย้อมครามจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง ถ้าหยุดไปหนึ่งวันหรือเต็มส่วนผสมไม่ได้สัดส่วนหม้อนิลอาจหนี ต้องแก้ไขใหม่ หากแก้ไขไม่ได้ต้องก่อหม้อนิลใหม่ เสียเวลาไปอีกหลายวัน แต่หากดูแลดีและย้อมผ้าอย่างสม่ำเสมอ ก่อนหม้อนิลหม้อหนึ่งครั้งอาจย้อมต่อเนื่อง ไปได้ถึงสองสามอาจารย์อนุรัตน์ สายทอง บอกว่าการดูแลหม้อนิลไม่ให้หนี องค์ประกอบทางเคมีของน้ำครามมีส่วนผสมพอดี ทำให้สีครามติดกับเนื้อผ้านานเท่ากับอายุของผ้า ครามปลอดภัยต่อสุขภาพและสภาพแวดล้อม ใช้ความชำนาญทำให้ผ้าครามธรรมชาติมีราคาแพงกว่าผ้าย้อมสีสังเคราะห์ยังมีผู้รู้การย้อมครามอีก คือ ยายคล้าย สิทธิ ยายเกา แก้วฝ่าย แม่ครูจากอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม และยายเปียน ภูมิสุข จาก อ.เขวาสินรินทร์ จ.สุรินทร์ สามารถทำสีครามย้อมผ้าใหม่ได้ง่าย

ผ้าย้อมครามในประเทศไทยมีมากในภาคอีสาน โดยเฉพาะจังหวัดสกลนคร ครามเป็นพืชเฉพาะถิ่นที่ปลูกได้ดีในจังหวัดสกลนคร หลังฤดูทำนาปี ก็จะทอผ้าย้อมคราม ใช้ในครอบครัวและ ใช้ในงานบุญงานประเพณี ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมานานกว่าร้อยปีจากคำบอกเล่า บรรพบุรุษขอ

งบ้านถ้าเต่ายายป่าน ยายบุราณ เป็นกลุ่มชาวลาว กาว ได้อพยพมาจากฝั่งลาว และนำเมล็ดครามมา ด้วย เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาการปลูกครามย้อม ครามก่อนหม้อคราม ให้กับลูกหลานและช่วยกัน สืบทอดการทอผ้าย้อมครามมาจนถึงทุกวันนี้ และ ยังมีการย้อมครามใน กลุ่มภูไท กลุ่มโส้ กะเลิงอาศัย หนาแน่นในอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม กระจายอยู่ตามอำเภอต่างๆ เช่น อำเภอโพนสวรรค์ พะทาย นาขมิ้น ปากปลา ท่าอุเทน ดงหลวง เป็นต้นความผูกพันของผู้ดูแล หม้อครามจะมีความรู้สึกเหมือนว่าครามมีชีวิต จริงๆ “เมื่อจากบ้านไปทำธุระหลายวัน จะรู้สึก กังวล คิดถึงหม้อคราม อยากย้อมคราม กลัวคราม จะหนีหม้อนิล” แต่ละบ้านมีเคล็ดลับในการทำ ครามเฉพาะตนไม่เปิดเผยทั่วไปจะสืบทอดให้คน ครอบครัวหรือญาติสนิทเท่านั้น สูตรก่อนหม้อคราม จะลับเฉพาะ จะพลิกแพลงจากภูมิปัญญาของ แต่ละชุมชน เป็นเอกลักษณ์เพื่อรักษาสูตรไม่ให้ ครามหนีหม้อจากไปผ้าย้อมครามของ บ้านถ้าเต่า ตำบลสามัคคีพัฒนา อำเภออากาศอำนวย จังหวัด สกลนครได้รับคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์ เด่นของตำบลมีกลุ่มแม่บ้านผู้ผลิตผ้าย้อมคราม พัฒนาคุณภาพผ้าย้อมคราม แก้ปัญหาสีตก โดยนำ กลุ่มทอผ้าเป้าหมายไปดูงานกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และแปรรูปผ้าย้อมครามที่ประสบความสำเร็จใน ไทยและสปป. ลาว

๔. อัตลักษณ์วิถีคราม

ครามกับความเป็นภูไท เป็นสิ่งคู่กันมาเป็นเวลา ยาวนานการทอผ้าย้อมครามในอดีตจะทำผ้าย้อม

ครามเพื่อใช้นุ่งห่ม โดยมีการปลูกต้นครามบริเวณ หัวไร่ปลายนา ปัจจุบันการสวมใส่ผ้าย้อมคราม ได้ ได้รับความนิยมและส่งเสริมให้มีการสวมใส่ผ้าที่ย้อม ด้วยสีธรรมชาติ จากกระแส คนไทยเริ่มหันมานิยม ผ้าทอพื้นบ้านสีครามเป็นสีธรรมชาติที่ปลอดภัย สี เย็นตาใส่ได้กับทุกสถานที่ ทุกโอกาสความเชื่อว่า หม้อครามมีชีวิต ชาวบ้านเชื่อว่าครามคือสิ่งมีชีวิต และความเชื่อของชาวบ้านเป็นเรื่องจริง ในทาง วิทยาศาสตร์ที่ทดสอบได้ว่าในน้ำครามมีเชื้อ จุลินทรีย์ การเลี้ยงครามจะมีลักษณะอาการที่เกิด ขึ้นของหม้อคราม เสมือนเลี้ยงเด็กทารก “การก่อก หม้อ” เหมือน ลักษณะการเกิดนั่นเอง “หม้อแก่” จะมีน้ำย้อมสีเหลืองเหมือนกล้วยสุก หม้อสวยย้อม สีติดสีดีมากต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ พยายามใส่ ส่วนผสมให้ลงตัว ถ้าเป็นไปได้ให้นำผ้าลงย้อมทุก วันจะทำให้ น้ำครามทำปฏิกิริยาออกซิเดชันกับ อากาศจะส่งผลดีต่อครามอย่างยิ่ง” หม้อป่วยหรือ หม้อหนี” คืออาการน้ำย้อมเป็นสีเขียวหรือสีน้ำเงิน เข้มย้อมไม่ติดสี อาการนี้แก้ได้โดยวิธีสีน้ำค้างหรือ พืชรสเปรี้ยวเช่น มะเฟือง มะขาม ใบไม้ต่างๆ ให้ หม้อกลับมา “หม้อตาย” เรียกอาการที่ย้อมคราม ไม่ได้

บริบทชุมชนกลุ่มทอผ้าย้อมครามจังหวัด สกลนคร สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ดอนเหมาะ ในการปลูกครามเพื่อเสริม การทำนาบางส่วนเป็น ที่ลุ่มและมักประสบปัญหาน้ำท่วม ป่าชุมชนเป็น แหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้าน เช่น เห็ดต่างๆ ผัก ไข่มดแดง สภาพพื้นที่มีทั้งเขา ที่ราบ ที่ดอน ประชากรส่วนใหญ่เป็นชนเผ่าภูไท ใช้ภาษาภูไท และนับถือศาสนาพุทธ คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย

ง่ายอยู่แบบพอเพียง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อาชีพของคนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก การทำนาต้องอาศัยน้ำในฤดูฝน มีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมที่สร้างรายได้ให้กับตนเองและชุมชน ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า

สมาชิกกลุ่มทอผ้าย้อมครามเป็นเพศหญิง สมาชิกกลุ่มทอผ้าส่วนใหญ่ มีอายุเฉลี่ย ๔๕ ปี สมาชิกกลุ่มทอผ้ามีสถานภาพสมรส ระดับการศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในระดับประถมศึกษาสมาชิกกลุ่มทอผ้าฯ ทุกคนมีอาชีพทำนา อาชีพรอง คือ การทอผ้า ซึ่งพบว่ารายได้จากการ ทอผ้าของสมาชิก เฉลี่ย ๔,๐๐๐ บาทต่อเดือน ประสบการณ์ในการทอผ้า ย้อมคราม เฉลี่ย ๒๐ ปี สภาพการทอผ้าย้อมคราม ในปัจจุบันของสมาชิกทั้ง ๓๐ รายยังคงทอผ้าย้อมครามและทออย่างต่อเนื่อง สำหรับวิธีการเรียนรู้ การทอผ้าย้อมคราม สมาชิกส่วนใหญ่เรียนรู้การทอผ้าย้อมครามจากแม่และผู้รู้ในชุมชนญาติผู้ใหญ่ หรือปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน ๓๐ ราย แต่การย้อมครามได้เรียนรู้และฝึกทักษะจากผู้รู้และปราชญ์

กลุ่มทอผ้าย้อมครามในจังหวัดสกลนคร จัดตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นการตั้งกลุ่มเพื่อรอรับความช่วยเหลือจากทางราชการ โดยมีหน่วยงานกรมส่งเสริมการเกษตร กรมการพัฒนาชุมชนการทอผ้าย้อมครามเป็นการ สืบทอดกระบวนการมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เดิม เป็นการทอไว้ใช้เองในครัวเรือนหรือใช้ในงานบุญ ประเพณีต่างๆ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้มีหน่วยงาน ราชการเข้ามาช่วยเหลือ ให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้เป็นอาชีพเสริม ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกัน ค้นหากิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของ

คนในชุมชน และกลุ่มได้จดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน ชื่อวิสาหกิจชุมชนกลุ่มทอผ้าย้อมครามขึ้นใน จังหวัดสกลนคร

ผลการรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาการ ทอผ้าย้อมครามในจังหวัดสกลนคร และใกล้เคียง เมื่อเอ่ยถึงผ้าย้อมครามจะยกให้กลุ่มทอผ้าย้อม ครามจังหวัดสกลนคร มีชื่อเสียงในด้านการทอผ้า ย้อมคราม ทอผ้ามัดหมี่ ผลิตภัณฑ์มีกลิ่นหอม เฉพาะ ทุกกลุ่มที่มีกระบวนการทอผ้าย้อมครามที่ ครบวงจร เน้นการผลิตน้ำเปือกหรือเนื้อครามหรือ ต่อเนื้อครามเอง เพื่อลดต้นทุนการผลิต เนื้อคราม จังหวัดสกลนครที่มีคุณภาพ สามารถเก็บไว้ได้นาน และส่งจำหน่ายให้กับกลุ่มย้อมหม้อหอมภาคเหนือ เนื่องด้วยต้นครามจะเติบโตได้ดีในพื้นที่จังหวัด สกลนครและใกล้เคียงที่มีระดับอุณหภูมิใกล้เคียง กัน ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น มีการอนุรักษ์และสืบทอด ความรู้สู่คนรุ่นหลัง โดยใช้กระบวนการจัดการ ความรู้ ๕ ขั้นตอน กลุ่มผู้ผลิตคราม ได้ร่วมกันให้ ข้อมูลและองค์ความรู้เรื่องครามตั้งแต่วิธีการปลูก ครามจนถึงการย้อมครามที่เป็นเอกลักษณ์จาก ภูมิปัญญาดั้งเดิมของหมู่บ้าน การศึกษาความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการผลิตผ้าย้อมครามนั้น ผู้ศึกษามุ่งเน้นประเด็นหลักได้แก่ ๑) การเก็บพันธุ์ คราม-การปลูกคราม ๒) การหมักใบคราม/ตีโยก ปูน ๓) การก่หม้อคราม ๔) การย้อมผ้าคราม และ ๕) การรักษาหม้อคราม รายละเอียดแต่ละประเด็น สรุปได้ดังนี้

๑. การเก็บพันธุ์คราม - การปลูกคราม กลุ่มครามในจังหวัดสกลนครจะ ปลูกในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคมมีขั้นตอน ดังนี้(๑) เริ่มหว่าน

เมล็ดครามเดือนเมษายนร่อนเดือนพฤษภาคม ใช้เมล็ดคราม ๑ กิโลกรัม/พื้นที่ ๑ ไร่ (๒) ไถตะเตรียมดินหว่านโลกบรอฟน ลักษณะพื้นที่ปลูกเป็นที่ดอน และ (๓) นิยมหว่านเมล็ดเป็นแปลง เพื่อง่ายต่อการตายหญ้าวัชพืชและเก็บเกี่ยว การเก็บคราม จะเก็บเมื่อคราม อายุประมาณ ๓-๔ เดือน

๒. การหมักใบคราม/ติโยกปูน ข้อสังเกตครามที่พร้อมเก็บได้ ช่วงเช้าๆใต้ใบจะมีหยดน้ำสีน้ำตาล หรือเขียวเข้ม หรือมีจุดสีน้ำตาลใต้ใบ จะใช้เคียวเกี่ยวใบครามสดแล้วมัดเป็นกำๆในตอนเช้าตรู่หรือบางคนเกี่ยวครามก่อนพระอาทิตย์ขึ้นและนำไปหมักในถังน้ำกดทับด้วยก้อนหินให้ใบครามจมใต้น้ำ ทิ้งไว้นาน ๑๒-๑๗ ชั่วโมงหรือรุ่งเช้า จะมีกลิ่นเหมือนผักตบชวีมีสีเขียวอำพัน ให้นำใบครามออกมาล้าง และเติมปูนขาวหรือปูนแดงหรือปูนผงอัตราส่วนมาตรฐาน (ใบคราม ๑ กก/ปูน ๒๐๐ กรัม/น้ำกะพอประมาณ/๒๐ลิตร) เมื่อกวานปูนกับน้ำหมักใบครามด้วยกะโใส่ไม้ไผ่จนฟองเล็กๆแตกसानแล้วให้พักทิ้งไว้ให้ตกตะกอน พรุ่งนี้เช้าจึงรินน้ำส่วนบนเก็บไว้ก่หม้อและเอาส่วนที่ชั้นตกตะกอนไปเทให้นอนในเปลจนเสด็จน้ำจะได้เนื้อครีมสีน้ำตาลเข้มมันวาวเก็บสะสมในปีจนเต็มและทำสะสมไว้จนกว่าจะหมักใบคราม

๓. การก่หม้อคราม สูตรการก่หม้อคราม มีอัตราส่วน ๑:๑:๑ (เนื้อคราม : น้ำต่าง : น้ำมะขามเปียก) นำส่วนผสมทั้ง ๓ ผสมรวมเป็นเนื้อเดียวกันแล้วปิดพักทิ้งไว้ ประมาณ ๓ - ๕ วัน เพื่อให้หม้อครามมีการหมัก หัวใจสำคัญคือน้ำต่างจะต่อเข้มข้นและมีค่า pH ประมาณ ๑๓-๑๔ จะทำให้หม้อครามงามยิ่ง

๔. การย้อมผ้าคราม ทุกครั้งที่จะย้อมครามจะต้องเตรียม เนื้อคราม ๑ ซ่อนโต๊ะพูนๆ : น้ำต่าง ๑ ชัน เพื่อผสมและเติมลงในหม้อทุกครั้ง หลังย้อมเสร็จและก่อนลงมือย้อมต้องโจกหม้อแล้วใช้ขันตักน้ำครามไว้ ๑ ชัน เพื่อเทลงในหม้อทุกครั้ง หลังการย้อมเสร็จ เป็นข้อสำคัญที่ต้องทำเพื่อการรักษาหม้อครามให้อยู่กับเรานานที่สุด และข้อสำคัญอีกคือหม้อครามจะย้อมได้ ๒ ช่วงเช้า-บ่ายเท่านั้น สาเหตุเนื่องจากเมื่อเราย้อมครั้งแรกเสร็จและเติมสิ่งที่เตรียมไว้หมดแล้วต้องพักหม้อครามไว้ประมาณ ๕-๗ ชั่วโมงจึงจะย้อมได้อีกรอบหนึ่ง เพื่อให้จุลินทรีย์ในหม้อครามหล้าเกินไป

๕. การรักษาหม้อคราม เมื่อใดที่เราไม่อยู่บ้านหรือไม่มีการย้อมครามให้ทำการโจกหม้อครามเช้า-เย็นทุกวัน และเพิ่มอาหารด้วยน้ำเหล้าขาว น้ำตาล ผลไม้สุก ใบหนาด สูตรเหล่านี้จะมีเฉพาะกลุ่มแล้วแต่กลุ่มใดจะมีพืชหรือสิ่งของที่ จะรักษาหม้อนิลให้งามตลอดไป

๕. การจัดการภูมิปัญญาผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมคราม

ความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนทุกคนเป็นความรู้ที่คุ้นเคยมาจากระบบการณ การปฏิบัติจริงในวิถีชีวิตประจำวันที่สั่งสม สรุบบทเรียนซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละพื้นที่ และส่งผลให้คนมีเกียรติมีศักดิ์ศรี และมีคุณค่า

๑. แนวคิดการจัดการภูมิปัญญา การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือที่ช่วยพัฒนาการทำกิจการงานต่างๆ ให้เกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลมากขึ้น ซึ่งความรู้ นั้น นอกจากจะสืบค้นและเสาะ

แสวงหาความรู้มาจากแหล่งต่างๆ แล้ว ยังต้องสร้างความรู้ขึ้นใช้เองด้วย โดยสร้างขึ้นเพื่อเตรียมพร้อมก่อนการทำงาน สร้างขึ้นระหว่างการทำงาน และสร้างขึ้นจากการสรุปทบทวนหลังจากเสร็จสิ้นแล้ว โดยอาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในกลุ่มหรือเครือข่าย อย่างไรก็ตามสิ่งที่มักเป็นกับดักคือ การติดอยู่แค่ข้อมูลข่าวสารเท่านั้น ไม่สามารถยกระดับไปสู่ “ปัญญา” อันเป็นเป้าหมายที่แท้จริงของการจัดการความรู้ได้ ดังนั้น สถานการณ์การจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงไม่ควรหลุดลอยออกจากฐานของความรู้ นั้น เพราะจะทำให้ไม่สามารถงอกงามหรือพัฒนาต่อได้ การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น จะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้น ให้สามารถเชื่อมโยงต่อกับสมัยใหม่ หรือมีการประยุกต์ให้ผสมสมัย มิฉะนั้น ความรู้ภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา ก็อาจขาดการสืบทอดและตายไปในที่สุด ดังนั้นผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวคิดในการจัดการภูมิปัญญา โดยแยกเป็นประเด็นดังนี้⁸

๑.๑ พัฒนาความรู้การจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ไม่ใช่การไปเก็บรวบรวมเนื้อหาภูมิปัญญาทั้งหมด เพราะโดยสภาพข้อเท็จจริงเป็นเรื่องที่มีความหลากหลาย มีข้อมูลมากมาย และมีการพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา แต่อาจทำให้รู้อย่างกว้างๆ ว่า มีเนื้อหากลุ่มใดบ้าง ใครทำ อยู่

ที่ไหน หรือสามารถสืบค้นได้จากที่ใดหากแต่สิ่งที่ต้องมองทะลุลงไปคือ กระบวนการได้มาของความรู้หรือปรัชญาแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความรู้นั้นๆ ที่ควรมีการเก็บและจัดการให้เป็นระบบ ดังนั้น ในมุมมองของผู้ศึกษามองการจัดการจัดการความรู้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จึงไม่ควรหลุดลอยออกจากฐานของความรู้ นั้น เพราะจะทำให้ไม่สามารถงอกงามหรือพัฒนาต่อได้ การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น จะต้องเป็นผู้มีส่วนสำคัญในสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาความรู้ภูมิปัญญานั้น ให้สามารถเชื่อมโยงต่อกับสมัยใหม่ หรือมีการประยุกต์ให้ผสมสมัย มิฉะนั้น ความรู้ภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมา ก็อาจขาดการสืบทอดและตายไปในที่สุด

๑.๒ พัฒนาคนหากต้องการพัฒนาคนควรพัฒนา “พฤติกรรม” พร้อมทั้ง “จิตใจ” และ “ปัญญา” ขึ้นไป ชีวิตที่ดำเนินไปได้ด้วยดี เราเรียกว่า “มรรค” ซึ่งแปลว่า ทางดำเนินชีวิต ที่ดีงาม ๓ องค์ประกอบ ๓ ด้าน นี้คือ พฤติกรรมที่ดี จึงพร้อมด้วยจิตใจดีและปัญญา ดำเนินไปได้ด้วยดี เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ฝึกหัดพัฒนา ที่เรียกว่า สึกขา หรือการศึกษา ๓ ด้าน จึงเรียกว่าการศึกษาสังคัม “ไตรสิกขา” คือประกอบด้วยฝึกฝนด้วยพฤติกรรม คือการพร้อมด้วยการมี “ศีล” การฝึกหัดพัฒนาด้านจิตใจ เรียกว่า “สมาธิ” และการฝึกฝนความรู้ความเข้าใจและการตัดสินใจ

⁸ Andersen Arthur and American Productivity and Quality Center. **The Knowledge Management Assessment Tool : External Benchmarking Version.** Sources: <http://sais.aisnet.org/2011/BartczakEtAl.pdf> [11 8 2011].

เรียกว่า “ปัญญา” สามส่วนนี้แยกออกจากกันไม่ได้.. เมื่อ “คน” หรือ “มนุษย์” ฝึกหัด พัฒนาสามด้านนี้ ตั้งแต่เกิดด้วยการเลี้ยงดู “กล่อมเกล่า” ของพ่อแม่ และการเรียนศึกษาของลูกนี้...ชีวิตที่ดีขึ้นทั้งสามด้านไปด้วยกัน...เมื่อพ้นมือจากอกพ่อแม่.. “เรา” เท่านั้นที่ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาอย่างต่อเนื่อง...ตามที่ปราชญ์ท่านบอกว่า.. “ต้องรู้เรียนรู้ตลอดชีวิต” ตามปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “พ่อของเรา” ที่มีพระราชดำรัสว่า “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา”

๑.๓ พัฒนาชุมชน “ภูมิปัญญา” ประสบการณ์ของชาวบ้านและชุมชนในทุกส่วนที่ประสบความสำเร็จจากการพัฒนาบนพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมได้เรียกร้องให้ผู้คนหันกลับมาทบทวนแนวคิดและแนวทางการพัฒนาชุมชน จนกระทั่งแนวคิดใหม่ที่มีความสำคัญต่อชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเคยเป็นกระแสรองมาก่อนหน้านี้ได้กลายเป็นกระแสหลักของการพัฒนาซึ่งได้หันเข้าสู่ลักษณะเฉพาะที่ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมชุมชน การค้นหาประสบการณ์ระดับชุมชน ทำให้เกิดทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่เกิดจากสภาพที่เป็นจริงของอดีตและปัจจุบันของสังคมไทย และการแสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งหมดนี้เป็นการพัฒนาอย่างรอบด้าน มีรากฐานอยู่ที่ระบบคุณค่าดั้งเดิม และแสวงหารูปแบบใหม่เพื่อสืบทอดจิตวิญญาณแห่งอดีตและการพึ่งตนเอง การประยุกต์ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคม

๑.๔ พัฒนาการส่งเสริมที่ยั่งยืน ส่งเสริมการเกษตร ให้มีคุณภาพและผลสัมฤทธิ์ยิ่งขึ้น โดยมุ่งให้เกษตรกร แม่บ้านเกษตรกร เยาวชน

เกษตรกร ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของงานส่งเสริมการเกษตร พึ่งพาตนเอง และพึ่งพากันเองอันจะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนต้อง “ระเบิดจากข้างใน” ไม่ใช่ปัจจัยภายนอกไปกำหนดกรอบและทิศทางการพัฒนา บริบทภายนอกเป็นเพียงปัจจัยเสริม สนับสนุนและช่วยเหลือเท่านั้น ประการสำคัญอีกประการหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ต้องทำให้มนุษย์กับธรรมชาติได้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทุกสิ่งทุกอย่างสมดุล เป็นไปตามวิถีธรรมชาติ การพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยี แต่เทคโนโลยีจะต้องไม่ทำลายธรรมชาติ จึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

โดยสรุป ที่กล่าวมาทั้งหมด เพื่อเสนอแนวคิดโดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจประเด็นทั้งหลายให้ตรงกันก่อน เช่น ความหมายของ “ชุมชน” “การพัฒนา” และ “การพัฒนาชุมชน” เรื่อยมาจนถึง การประเมินผลการพัฒนาในรอบเกือบ ๕๐ ปี ที่ผ่านมา หลังจากนั้นจึงเป็นข้อเสนอ แนวคิด หลักการต่างๆ ในการพัฒนาชุมชน ควรจะใช้เป็นหลักและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนหรือประยุกต์ใช้กับการพัฒนาเรื่องอื่นๆ ได้ตามสมควร ในโอกาสต่อไป

๒. การจัดการความรู้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมคราม ผลิตภัณฑ์ใหม่ในทางของการตลาดประกอบด้วยผลิตภัณฑ์ที่ไม่เคยมีในตลาด เราเรียกว่า นวัตกรรม (Innovation) ดังนั้นที่มาของผลิตภัณฑ์ใหม่นี้ น่าจะเกิดมาจากความต้องการการเป็นผู้บุกเบิกในตลาดธุรกิจความต้องการที่จะปรับปรุงสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการ

ของตลาดที่เปลี่ยนแปลงไปขั้นตอนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ การสร้างมูลค่าเพิ่มผลิตภัณฑ์ผ้า ย้อมคราม การพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามเพื่อ ให้เป็นสินค้าใหม่ขึ้นได้จะต้องเริ่มต้นจากความคิด (Idea) โดยต้องแสวงหาคิดใหม่ ๆ เกี่ยวกับ ผลิตภัณฑ์มาให้ได้มากที่สุด การได้มาซึ่งความคิด ใหม่ ๆ ไม่จำเป็นต้องจัดท่าอย่างมีระเบียบแบบแผน หรือเป็นทางการเสมอไปก็ได้ การหาคิดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ใหม่สามารถเสาะหาจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

๑. ลูกค้า ถือเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดเนื่องจากความต้องการของลูกค้าจะถูกแปรสภาพมาเป็นผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้คำติชมข้อเสนอแนะของลูกค้าล้วนแต่เป็นแหล่งข้อมูลที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

๒. สมาชิกในช่องทางการจำหน่ายร้านค้าต่างๆ ที่จัดจำหน่ายสินค้าให้แก่ผู้ผลิตถือเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความต้องการของลูกค้ามาสู่ผู้ผลิตสินค้าโดยปกติผู้บริโภคจะระบายความรู้สึก ปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับการใช้ผลิตภัณฑ์ตลอดจนข้อเสนอแนะใดๆ ให้กับผู้จัดจำหน่าย ดังนั้นร้านค้าหรือตัวแทนคนกลาง จะเป็นแหล่งสะสมข้อมูลจากลูกค้าได้เป็นอย่างดี

๓. คู่แข่งขัน เมื่อคู่แข่งชั้นนำผลิตภัณฑ์ ออกสู่ตลาดแต่บังเอิญสินค้ามีข้อบกพร่อง ไม่ประสบความสำเร็จผู้ผลิตสามารถนำข้อผิดพลาดดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ของตนได้

๔. แหล่งความคิดภายในกิจการกิจการธุรกิจที่ให้ความสำคัญกับการแสดงความคิดเห็นของทุกคนที่มีส่วนร่วมการเปิดโอกาสให้ทุก

ระดับได้แสดงเสนอความคิดใหม่ๆ อาจจะได้ข้อมูลต่างๆที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสินค้าใหม่

๕. แหล่งความคิดอื่นๆ เช่น งานวิจัย บทความ ของนักวิชาการ ของสถาบันศึกษาสามารถเป็นแหล่งความคิดแก่ผู้ผลิตในการผลิตสินค้าใหม่สมาคมการค้าก็สามารถเป็นแหล่งที่จะให้แนวความคิดได้เช่นกัน

๖. บทสรุป

ในยุคปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้รับความสนใจจากทุกภาคส่วนของสังคมในแง่มุมที่แตกต่างกันไป แต่สิ่งที่เด่นชัดก็คือการบูรณาการความรู้ยุคเก่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้วิชาการสมัยใหม่ความก้าวหน้าของวิทยาการต่างๆ ในปัจจุบัน นับเป็นช่องทางในการที่นำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาตั้งแต่อดีต มาปรับใช้ให้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการใช้งานในยุคปัจจุบัน และไม่จำกัดเฉพาะท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น พลังแห่งการบูรณาการความรู้ทั้งสองประเภทเข้าด้วยกัน หรือการจัดการความรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่น จะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแสดงศักยภาพของตนเองในวิถีที่เคยเป็นมาในอดีต และในขณะเดียวกันก็จะสามารถพัฒนาปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยได้ เพื่อให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ใช้ความรู้เป็นฐานในการพัฒนาทุกด้านและในทุกภาคส่วนของสังคม รวมทั้งชุมชนท้องถิ่นในชนบท ซึ่งเป็นสังคมในระดับรากหญ้าของสังคมไทย โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง โดยไม่ทิ้งรากฐานเดิมของชุมชนท้องถิ่นและจะต้องเชื่อมโยงกันอันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ฉะนั้น “การ

จัดการความรู้” จึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือสังคม ในการที่จะสร้างกระบวนการ วิธีการและเครื่องมือที่จะทำให้ความรู้ในตัวคน ให้ถ่ายทอดออกมาเป็นความรู้ชัดแจ้ง สามารถใช้ประโยชน์ และนำมาขยายผลได้อย่างไม่

สิ้นสุด จะก่อให้เกิดพลังความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นบนฐานวัฒนธรรมของตนเองและเป็นรากฐานสำคัญสำหรับสร้างชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ :

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ภูมิปัญญาอีสาน**. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๔๓.

ทรงพล เจตนาวณิชย์. **โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข : ภาคกลาง : รายงานฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), ๒๕๔๘.

ประเวศ วะสี. **การจัดการความรู้ : กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพ เสรีภาพและความสุข**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘.

(๒) วารสาร :

ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์. “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย”. **วารสารวัฒนธรรมไทย**, ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๔ (เมษายน-พฤษภาคม๒๕๕๒).

สัญญา เคนาภูมิ. “การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยเชิงปริมาณทางรัฐประศาสนศาสตร์จากการทบทวนวรรณกรรม”. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๗).

_____. “การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยทางรัฐประศาสนศาสตร์โดยการศึกษาเชิงเหตุผล”. **ราชภัฏเพชรบูรณ์สาร สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์**, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๗).

_____. “การสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยโดยใช้ทฤษฎีจากฐานราก”. **วารสารวิจัยและพัฒนาไวทยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๘).

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) Website :

Andersen Arthur and American Productivity and Quality Center. **The Knowledge Management Assessment Tool: External Benchmarking Version.** Sources : <http://sais.aisnet.org/2011/BartczakEtAl.pdf> [11 8 2011].